

Dertig jaar discussie over de mimetische theorie van René Girard

Redevoering uitgesproken op het dertigjarig jubileum van de Girard Studiekring, waarop ook de bundel *Rond de crisis* werd gepresenteerd.

Misschien stond u vanochtend voor de klerenkast en vroeg u zich af: wat zal ik aantrekken als ik vanmiddag naar De Balie ga? En wellicht viel uw oog op een nog niet zo vaak gedragen kledingstuk, best nog wel mooi eigenlijk, maar die snit van enkele jaren terug – dat kan *echt* niet meer! Toch? Maar wie bepaalt dat? Michel Oughourlian is een Franse psychiater die meewerkte aan wat het hoofdwerk van René Girard zou worden, *Des choses cachées depuis la fondation du monde*, 'Verborgen dingen sinds de grondvesting van de wereld'. Op een receptie in Parijs raakte hij eens in gesprek met de modeontwerper Yves Saint-Laurent, aan wie hij de vraag stelde: "Hoe weet u nou dat de jurken die u op dit moment ontwerpt, volgend jaar in de smaak zullen vallen bij uw publiek?" Verbaasd keek de modekoning hem aan: "Maar dokter, ze zullen simpelweg dragen wat ik wil." U kunt het nalezen in *Genèse du désir*, een paar jaar terug verschenen. De techniek om begeerten te manipuleren beheerste Yves Saint Laurent uitstekend en elk jaar weer hadden zijn kopers het gevoel dat ze door de trend te volgen, juist heel apart waren. Ook andere *celebrities* kunnen een model zijn. Toen ik deze foto vorige week in de Volkskrant zag, vroeg ik me af of ook voor mij de tijd nu rijp was voor het mannendécolleté van deze beroemde Franse filosoof, Bernard-Henri Levy, net als ik 63 jaar. De *rich and the famous* geven niet alleen aan wat we moeten dragen, maar ook hoe we ons moeten gedragen en wie wij moeten zijn om erbij te horen en tegelijk uniek te schijnen. Hoe kunnen we leven in die paradox? In die *double business*?

Over navolging hebben wij de afgelopen jaren tijdens bijeenkomsten van onze studiekekring vaak gesproken – of het nu over de demonische verstrengeling in de film *Thirteen* ging, de 'uitstraling' van een trendy iMac, het levensgevoel rond coca cola dan wel de vermaningen in de Tien Geboden. Meestal gebruiken we dan, in navolging van onze leermeester, het Griekse woord *mimesis*. Dit begrip speelt een centrale rol in het cultuurscenario van Girard, wiens hypothesen door hem en zijn leerlingen in de loop der tijd zijn uitgebouwd tot 'mimetische theorie'. Daarin spelen verder de begrippen rivaliteit, conflict, crisis, zondebok, religie en 'vrede' een rol. Mijn mederedacteur André Lascaris, die aan de wieg stond van onze studiekekring, zal daar zo dadelijk op ingaan, ik beperk me nu tot een rondleiding door ons dertigjarig bestaan.

Dat is best lang voor een studiekekring en ik herinner me nog, medio jaren negentig te zijn aangesproken door iemand die me vroeg: "Bestaan jullie nog steeds?" Met een blos op de wangen – want je denkt toch even: loop ik niet blind achter een goeroe aan? – heb ik me toen geëxcuseerd voor onze lange existentie – de vraagsteller van toen zit nu trouwens wel in ons bestuur. Waar waren we al die jaren mee bezig? In 1980 was er in Nederland nog niets vertaald van Girard, een Franse *expat*, die carrière maakte in de Verenigde Staten. In Parijs

was een antropologische studie over de Griekse klassieken in relatie tot het werk van Frazer en Freud, *La violence et le sacré*, in 1972 enthousiast ontvangen, vooral na een recensie in *Le Monde*, waarin werd gerept van een *très grand livre*, "de eerste echte atheïstische theorie van het religieuze en het heilige." In wezen munt Girards theorie uit in eenvoud vergeleken bij de ingewikkelde constructies van Freud: bij het bestuderen van dit boek moest ik geregeld denken aan het scheermes van Ockham: niet meer termen gebruiken dan je nodig hebt.

Er hebben in onze kring altijd theologen gezeten en de wijze waarop Girard de bijbel antropologisch leest, is door de jaren heen een terugkerend thema geweest. Behalve over Satan als model van onze begeerten spraken we over het offer van Abraham, over Job in vergelijking tot Sofocles' *Oedipus rex* en ook over het prachtige kledingstuk dat de bijbelse Jozef van zijn vader Jacob kreeg, hetgeen de jaloezie van zijn broers opwekte. Veel mensen zien het boek Genesis als een verslag van de schepping der aarde, maar de rabbijnse traditie legt al eeuwen de nadruk op de rivaliteit in de familie: Kaïn en Abel, Sara en Hagar, Jakob en Esau. Pas bij Efraïm en Manasse komt het goed. Sinds 9/11 is religie een *hot item* in de publieke discussie, maar toen onze studiekekring begon lag dat allemaal nog heel anders. Met zijn interpretatie van mythen en rituelen, van het offer met name, en van religie als basis om geweld te beteugelen, van de zondebok als betekenisgever, was Girard – in zijn afkeer van sacrificieel Bijbellezen – zijn tijd zeker vooruit.

In dat hoofdwerk uit 1978 kwam het allemaal naar voren, 'Verborgene dingen sinds de grondvesting van de wereld'. Het gaat daar niet alleen over mimesis, antropologie en christendom, maar ook over tal van andere onderwerpen. Die titel is niet mis natuurlijk: een citaat uit het Mattheusevangelie, dat een tekst uit psalm 78 herneemt, waar in vers 2 letterlijk 'raadsels van weleer' staat, *chidot mini keddem*. Die raadsels heeft Girard niet allemaal opgelost, maar toch. In sommige kringen begon men te spreken van een paradigma *shift* en op de achterflap van de Nederlandse editie van *De zondebok* kun je nog lezen wat de kwalificaties uit die jaren waren: "Is Girard de Hegel van het christendom? De Einstein van de menswetenschappen?" Of die paradigmawisseling met zijn werk plaats heeft gevonden, zal de toekomst moeten uitwijzen, feit is wel dat er vanuit steeds meer disciplines interesse is gekomen voor zijn inzichten. Begin jaren tachtig bracht een congres in Cérisy pedagogen, antropologen, economen, en vaklui uit de literatuur, filosofie, mythologie en christendom bijeen, en in de jaren negentig begonnen neurowetenschappers relaties te leggen tussen het begrip *mimesis* – nabootsing – en spiegelneuronen. Tegenwoordig worden in Cambridge na de publicatie van Girards boek over evolutie in 2004 congressen gehouden over hominisatie in de mimetische theorie. In de bundel die vandaag gepresenteerd wordt, duiden we Girard daarom simpelweg met de overkoepelende term 'denker' aan.

In onze studiekekring, waaraan zowel wetenschappers en vaklieden deelnemen als mensen met een 'existentiële' belangstelling in het werk van Girard en zijn leerlingen, fungeert de mimetische theorie als taal om over uiteenlopende kwesties te kunnen discussiëren. De bijdragen variëren naar onderwerp en moeilijkheidsgraad – evenals de opstellen in de bundel van vandaag. Vaak stelden we vast dat Girards analyses imponeren door een ouderwetse geleerdheid en een enorme bronnenkennis. Kun je nog wel spreken van 'theorie' in de betekenis die daar tegenwoordig aan gehecht wordt? Politiek gezien werd Girard aangevallen als een linkse materialist, wiens ideeën het begrip van het heilige verzwakken, maar ook als een reactionair. Iemand die hem eens inleidde op een filmcongres, vertelde over drie Franse intellectuelen die bij de Nôtre Dame gezworen hadden, deze man niet te kennen.

Een doorlopende lijn in onze bijeenkomsten bouwt voort op Girards eerste boek, dat precies vijftig jaar geleden verscheen, in 1961, over de grote literaire werken uit de westerse canon. De Nederlandse vertaling is van ons bestuurslid Hans Weigand. Girard maakte daarin duidelijk hoe schrijvers als Cervantes, Dostojewski en Proust hun hoofdpersonen beschrijven als gevangen in een driehoeksbegeerte. We hebben verder presentaties gehad over Shakespeare, Beckett en Kafka, en ook over films van Ingmar Bergman en Fassbinder, over muziekstukken van Stravinsky en andere onderwerpen in het brede gebied van de letteren. Eigen bijdragen wisselden besprekingen van recente stukken van anderen af. De vergeelde mappen die ik deze week op zolder raadpleegde, puilen uit van bijdragen over strafrecht, sociale pathologieën, geweld in Sri Lanka, Lévinas, de rouw om de overleden prinses Diana – ik moet u eerlijk bekennen een kort moment te hebben gevreesd dat ik met 'mimetische begeerte' het Verbindend Principe te pakken had. Daarover las ik als dertienjarige bij Godfried Bomans, die zijn *Pieter Bas* wanneer deze klem zit in een debat, als weerwoord in de mond legt: heeft u wel aan het Verbindend Principe gedacht?

Vermeldenswaard is dat de Vrije Universiteit in 1985 Girard een eredoctoraat verleende. Daarover vond ik op die zolderverdieping nog een kranteknipje uit de NRC. Internationaal is een belangrijke organisatie de *Conference on Violence and Religion*, in 1990 opgericht. Een transatlantische vereniging die jaarlijks aan beide zijden van de oceaan conferenties houdt rond de mimetische theorie. Deze website wordt aan de universiteit van Innsbruck onderhouden. In 2007 heeft onze studiekering zo'n COV&R congres georganiseerd, onder de titel *Vulnerability and tolerance*. Ian Buruma hield de openingslezing en we zijn de dagen daarna onder andere ingegaan op de spanningen in de Nederlandse samenleving na de moorden op Pim Fortuyn en Theo van Gogh. Hier ziet u het nummer van het tijdschrift *Contagion*, waarin de papers zijn verschenen. Al eerder hadden we in onze bijeenkomsten aandacht besteed aan de actualiteit: de mimetische crisis in samenlevingen, waarin bepaalde figuren kristallisatiepunt werden voor de opgehoopte spanningen.

U kunt dat allemaal nalezen op de website die we in 2004 zijn begonnen. Wat daar op staat, migreert nog dit jaar naar een nieuwe site, dankzij onze webredacteur en bestuurslid Berry Vorstenbosch. Deze site is al online. Als u onder 'Educatie' doorklikt komt u bij de *Summer School Mimetic Theory* die we juli aanstaande op de Internationale School voor Wijsbegeerte in Leusden organiseren. Vorig jaar gebeurde dat voor de eerste keer, dankzij de inspanningen van onze secretaris Thérèse Onderdenwijngaard.

Waar komt het geld daarvoor vandaan?, vraagt u zich misschien af. Voor ons is dit alles vrijwilligerswerk. We mochten altijd gebruik maken van de faciliteiten op de 15de verdieping van de VU en hadden geen budget. Maar drie jaar terug kwam de *president* van Imitatio hier eens poolshoogte nemen. Ziet u dat logo links onder? Als u daarop klikt, komt u hier: Imitatio is een denktank uit Californië. En dat hoofd van die man kent u inmiddels. Rechts een button: *Amsterdam book launch*. Daar zijn we op dit moment mee bezig, als partner van deze rijke oom uit Amerika. Zo konden we niet alleen onze club als stichting registreren en de zomerschool organiseren, maar ook de bundel van vandaag financieren. En, niet onbelangrijk voor onze identiteit: een logo laten ontwerpen.

Imitatio maakt andere uitgaven en vertalingen mogelijk. In Frankrijk bijvoorbeeld, waar Girards werk, nadat hij in 2005 in de Académie française was gekozen, een opleving kent. Bij ons schreef de boekenkenner van de VPRO toentertijd op zijn blog: "Een verademing toch zo'n man, die grenzen overschrijdt...". Deze feestbundel verscheen in 2009, met mooie verhalen van Girards leerlingen, die *Violence and the sacred* in één nacht uitzalen, opeens

begrepen 'waar ze eigenlijk mee bezig waren geweest', of naar NY vlogen om aan zijn lippen te hangen.

Met de bundel die u dadelijk kunt aanschaffen, staan wij op zijn schouders, dat moge duidelijk zijn. Waarmee we tevens hopen te laten zien dat een inspirerend leermeester tot goede mimesis kan leiden. Het boek is een vervolg op een eerdere publicatie uit 1992, die we op initiatief van Seth Boonstra onder de titel *Nabootsing* uitbrachten. Daarin stond nog een stuk van de helaas overleden Roel Kaptein, die in het begin een enorme aanjager van onze kring was. Samen met een collega schreef hij een inleiding in Girards denken, *De ander als model en obstakel*. Helaas uitverkocht, zoals ook alle andere Nederlandse boeken van Girard. Roel zou bij Hans Achterhuis promoveren op een immens werk, maar daar kon het niet meer van komen. Aan hem en andere overleden kringleden hebben we onze bundel opgedragen. Ik noem ook de naam van Mathijs Schoffeleers, hoogleraar antropologie. Met zijn oratie in Utrecht gaf hij een prachtige interpretatie van asymmetrie en in het dagblad *Trouw* publiceerde hij tal van stukken over de mimetische theorie. Ons bestuurslid Simon Simonse is bij hem gepromoveerd op zondboekkoningen in Soedan en ik op raadselverhalen. Andere proefschriften van kringleden waren van Wim de Haas over opvoeding, Nancy Hoogsteder over Kafka, Jacquélien Bulterman over de praktijk in de klas en Sonja Pos over W.F. Hermans. Wij waren blij dat we indertijd onze nog niet uitgekristalliseerde ideeën in de Girardkring konden slijpen aan het kritisch commentaar van anderen.

Hoe nu verder, na dertig jaar? De komende tijd hopen we onze activiteiten verder te kunnen verankeren. Een Facebook pagina natuurlijk. En in januari gaan we weer met zo'n 15-20 deelnemers rond de tafel aan de slag met de laatste grote studie van de meester zelf: *Achever Clausewitz*, in het Engels vertaald als *Battling to the End*: over apocalyps, de toename van geweld in radeloze samenlevingen en het gevaarlijke succes van het christendom. Vermoedelijk Girards laatste boek, want hij is al bijna 88 en had al enkele keren een attack. Maar het belangrijkste is dat we, onze rivaliteiten disciplinerend, onverstoorbaar blijven *lernen*.

Ik dank u voor uw aandacht.

Michael Elias
Amsterdam, De Balie, 26 november 2011